

VRIJHEID
MARK ELCHARDUS
VEILIGHEID

ERTSBERG

Leeswijzer

“De voorbije dertig jaar waren ontvullend,” zo noteer ik in een van de columns opgenomen in deze bundel. Zij waren dat ongetwijfeld voor velen. Ik herinner me nog heel precies het moment en de plek waar ik voor de eerste keer indringend het gevoel had dat mijn wereld veranderde of... ja, en dat is me nog steeds niet volkomen duidelijk, mijn kijk op de wereld veranderde. In de column die ik gebruik als inleiding tot deze bundel, blik ik daarop terug. Ik wil de columns zoveel mogelijk voor zich laten spreken, ze niet meteen kaderen op een manier die de lezer naar een bepaalde lezing leidt. Daarom vooraf slechts een summier bewegwijzering, bedoeld om de selectie van de columns toe te lichten.

In een uitgebreider nawoord blik ik terug op de jaren van ontvulling.

Columns schrijven is dialogeren met en over de actualiteit. Het is tweerichtingsverkeer. Je wil zelf wat leren van het gesprek en je hoopt dat je gesprekspartner er ook iets van opsteekt. De gesprekspartner is de lezer.

De lezers reageerden geregeld. Soms om mijn argumentatie aan te vullen, soms om haar op punten te corrigeren, geregeld ook om me de huid vol te schelden. Overwegend ging het om mensen die me meldden dat mijn column hen aan het denken had gezet, hun kijk op de wereld had veranderd. In feite deelden die mensen mijn ervaring. Tussen de eerste, soms impulsieve zinnen van een column en het slot, veranderde vaak mijn kijk op de wereld. Ze verlegden een steen in de rivier. En al “vindt het water er altijd een weg omheen”, zoals Bram Vermeulen zingt, voor mij zag de wereld er nadien toch altijd een beetje anders uit dan voorheen.

Dat werd de leidraad bij het selecteren van de 87 columns voor deze

bundel, uit de honderden die ik in *De Morgen* publiceerde tussen januari 2017 en december 2022. Welke gebeurtenissen en toestanden hebben mij anders naar de werkelijkheid doen kijken, hebben mij de dingen anders laten aanvoelen?

Om voldoende tijd te hebben om te werken aan mijn boek *Reset*, ben ik in februari 2020 overgestapt van een wekelijkse op een tweewekelijkse column. Iets wat me achteraf een beetje speet, want in de week dat ik niet aan de beurt was, gebeurde er wel altijd iets waarover ik had willen schrijven.

Hoewel nagenoeg alle columns ontstonden in reactie op de actualiteit, op een gebeurtenis, groot of klein, kunnen ze onder een beperkt aantal thematische hoofdingen worden gerangschikt. Die thema's weerspiegelen uiteraard mijn belangstelling, de wijze waarop ik naar het nieuws en via het nieuws naar de wereld kijk. Uit de waaier aan thema's die aan bod komen in de columns heb ik er voor deze bundel vijf gekozen.

Het thema van het eerste hoofdstuk – “Dubbele vervreemding” – betreft ontwikkelingen in politiek en democratie. Het vormt een verslag van mijn groeiende bezorgdheid over onze democratie. Van week tot week, van gebeurtenis tot gebeurtenis, was ik getuige van een aftakeling, van een groeiende, dubbele vervreemding: kiezers vervreemden van de politiek en politici vervreemden van hun kiezers.

Dat heeft, zo viel me gaandeweg op, niet in de eerste plaats te maken met politiek in enge zin, met verkiezingen, met het gedrag van politici en kiezers of met de wijze waarop de media daarover rapporteren. Dat is het thema van het tweede hoofdstuk: “Ontsporingen”. De ware fundamenten van de democratie liggen in de wijze waarop wij omgaan met elkaar. Zijn we nog bereid naar elkaar te luisteren? Zijn we oprecht geïnteresseerd in elkaar? Willen we elkaar nog leren kennen en begrijpen? Zijn we nog bereid onszelf beperkingen op te leggen om de waardigheid van anderen te eerbiedigen? Willen de media ons nog informeren, of willen zij ons beïnvloeden, boetseren, overtuigen van het grote gelijk van hun redactie? Hoeveel mensen kramen inmiddels al de *newspeak* van George Orwells 1984 uit. Racisme heet nu antiracisme en bestuur door niet-verkozenen geldt nu als “echte” democratie, net zo-

als in Orwells roman oorlog vrede is, slavernij vrijheid en onwetendheid macht. Vrijheid van meningsuiting is nog enkel vrijheid van meningsuiting als het om de eigen mening gaat, de eigen opvatting van wat juist en rechtvaardig is. Dat blijkt nu het progressieve standpunt te zijn.

Informatie wordt gevaarlijk geacht. Van jongeren die de politie aanvallen komen we niet meer de herkomst te weten, terwijl de meeste lezers dat zeer informatief zouden vinden. Onze kranten dompelen ons onder in een wereld waar “jongeren” en “omstanders” gevaarlijk zijn, altijd klaarstaan om aan te vallen. Welke jongeren, welke omstanders, dat komen we niet te weten. Blijkbaar willen kranten ons niet langer informeren, maar opvoeden. Daarbij laten zij zich leiden door de opvatting dat onwetendheid vormend is. Zoals de pastoors uit een ver verleden onderkennen zij in zalige onnozelheid het ware geloof.

Toegegeven, ik maak me zorgen over die tendens die we in onze kranten zien, bovenal in *De Standaard*, zo lijkt me. Van mensen in de media verneem ik daarenboven dat een venijnig legertje van opinie-makers steeds klaarstaat om te protesteren dat deze of gene in een praatshow zat, dat dit of dat woord werd gebruikt, dat die “vieze witte heteroman” zich zowaar ook nog een mening permitteert, kortom, dat er nog media zijn waarin een andere mening dan de hunne aan bod komt. Het is duidelijk dat een deel van de samenleving aan een ander deel het zwijgen wil opleggen; dat deel van de samenleving eigenlijk liefst zou zien verdwijnen. In een neerslachtige bui bekruipt me het akelige gevoel dat verbaal de uitroeingskampen al worden voorbereid. Kom, kom, zeg ik dan tegen mezelf, niet overdrijven.

Men kan er echter niet omheen, de meerderheid wordt steeds vaker afgebeeld als een gevaarlijke massa. Dat herinnert aan akelige tijden. Vertrouwen wordt vandaag weer gesteld in minderheden en in mensen die zich buiten en boven de massa durven te stellen, die willen leiden, niet volgen, de stoottroepen, de avant-garde. De gevolgen van die houding in de jaren dertig van de vorige eeuw waren desastreus, en ik vrees dat ze dat nu weer zullen zijn.

De ontsporing die ik vrees, doet zich voor in wat in menig opzicht een nieuwe wereld is, een ander tijdperk. Waarschijnlijk is de ontspo-

ring een symptoom, een neveneffect van die verandering. Gedurende lange tijd heeft onze samenleving geprobeerd mensen mondiger te maken. Daartoe werd bijvoorbeeld veel geïnvesteerd in het onderwijs. Mondigheid, emancipatie, uitkomen voor je mening... daar ging het om. Nu staat een falanx *wokers* klaar om mensen de mond te snoeren, onmondig te maken. Wat is er toch aan de hand? De columns die proberen een antwoord te geven op die vraag, groepeer ik in hoofdstuk 3, “Een ander tijdperk”.

Je kan tijdperken van elkaar onderscheiden door hun oriënterende of bepalende onderscheid. Het Westen werd gedurende lange tijd gekenmerkt door het haast allesoverheersende belang van het onderscheid tussen vrijheid en niet-vrijheid. Vrijheid, zo meenden westerlingen, niet helemaal onterecht overigens, onderscheidde hen van andere beschavingen. Vrijheid was het doel van hun streven. Toename van vrijheid werd beschouwd als vooruitgang. In feite werd vooruitgang gedefinieerd als een toename van vrijheid, verworven via politiek, recht, wetenschap of technologie.

Vandaag zien we steeds meer regeringen en politieke bewegingen die nadruk op vrijheid ruilen voor een nadruk op bescherming en veiligheid. We betreden een nieuw tijdperk. Het oriënterende onderscheid van het Westen is niet langer vrijheid versus niet-vrijheid, maar veiligheid versus onveiligheid, bescherming versus blootstelling aan risico en gevaar, hypergevoeligheid en afscherming tegen het kwetsen van gevoelens. Mensen willen beschermd worden: tegen cyberaanvallen, tegen drugscriminaliteit, tegen schending van hun privacy, tegen nepnieuws, tegen desinformatie, tegen bedrijfsspionage, tegen opvattingen waarmee zij het niet eens zijn, tegen virussen... Zij willen dat de grenzen van hun land beter worden bewaakt.

Zelfs de jeugd verandert van aard: minder vrank, minder vrijgevochten, gevoeliger en kwetsbaarder. “Sneeuwvlokjes” wordt soms gezegd. Als vijftig jaar geleden over de behoeften van de jeugd werd gesproken, ging het meestal over het verwerven van een eigen ruimte, een eigen levenssfeer, een eigen stijl, allemaal getekend door rebelse vrijheid. Als vandaag de woorden jeugd en behoefte in dezelfde zin opduiken, gaat het meestal over geestelijke gezondheidszorg. Als vijf-

tig jaar geleden een expert over de jeugd aan bod kwam, was dat niet zelden een specialist in wat toen “jeugdcultuur” werd genoemd, vandaag is dat, negen kansen op tien, een psychiater met een onrustwekkend landschap zorgelijke rimpels op het voorhoofd en een verhaal over hoe onze samenleving naar de verdoemenis gaat. Vroeger werden jongeren op school al eens uitgedaagd, intellectueel en emotioneel. De leraars die dat durfden te doen, zijn inmiddels vervangen door begeleiders die de jongeren moeten afschermen van stress, faalangst, emotionele problemen en moeilijke, uitdagende vragen.

Men ziet het overal. Onlangs ging ik wandelen langs de vijvers van Tervuren. De herfst was oogverblindend mooi. Twee keer kruiste ik een familie met kleine kinderen op driewielertjes. De peuters hadden een helm op. Een helm op een peuter van drie of vier, die op een rustig wandelpad vastbesloten, maar ontroerend traag op zijn driewielertje trapt. Wat is in die ouders gevaren, vroeg ik me af. Ik herinner me mijn kindertijd. Met de step donderden mijn vrienden en ik over de kasieën van onze steile, toen nog grotendeels autovrije straat, zonder helm, zonder kniebeschermers. Hier speelt een generatieverschil, zoveel is duidelijk. Maar een generatieverschil is pas merkbaar, als de samenleving ondertussen veranderde. En dat deed ze. We hebben het streven naar vrijheid geruild voor het streven naar veiligheid. Na de wandeling las ik nog even de krant. Op de sportpagina stond: “De crisis van Anderlecht is ook een veiligheids crisis” (*De Standaard*, 24 oktober 2022).

Dat streven naar veiligheid beperkt de vrijheid. Ik herinner me nog hoe beklemmend het voelde toen we verplicht werden de veiligheids gordel om te doen in de auto. Maar het draagt wel bij tot veiligheid. Dertig jaar geleden stierven in België elk jaar ongeveer 1500 mensen ten gevolge van een verkeersongeval, nu nog een zeshonderd.¹ De lockdown, het sluiten van scholen, het opschorten van tal van vrijheden tijdens de coronacrisis is daar een perfecte illustratie van. Het idee dat even circuleerde – en in Nederland werd geopperd door premier Mark

¹ Zie voor een overzicht van een aantal indicatoren die wijzen op toegenomen veiligheid, Vervliet, 2022: 39-54).

Rutte – om de pandemie zoals de Spaanse griep of de Hongkonggriep te laten uitrazen om groepsimmunitet op te bouwen, werd snel verlaten. Het gaat in tegen de tijdsgeest die veiligheid veel gemakkelijker dan voorheen boven vrijheid stelt.

En alom zien mensen goede redenen om dat te doen. Wat beschouwd werd als de grote bevrijdingsbeweging – globalisering: de vrije verplaatsing van kapitaal, goederen, diensten en mensen, het uit de nationale grenzen breken – eindigt in gevaarlijke afhankelijkheid, in kilte en kou, in economische crisis, in een wereld uit evenwicht, in stromen vluchtelingen en migranten, in toegenomen risico op oorlog en burgeroorlog.

De oude strijd tussen enerzijds de mensen die het wegnemen van alle beperkingen zagen als het pad naar vrijheid – verboden te verbieden – en anderzijds de mensen die in beperkingen juist de voorwaarde van de echte vrijheid van eenieder zagen, wordt vervangen door een ander conflict. Dat tussen enerzijds de mensen die het haast onbepakt opleggen van beperkingen zien als de voorwaarde van veiligheid en anderzijds de mensen die het veilig achten het beperken te beperken. Die laatsten zien in de vrijheid van meningsuiting en onderzoek, in democratie, in respect van en voor de meerderheid, een garantie van veiligheid voor iedereen. Deze verandering geeft meteen een andere inhoud aan wat “progressief” en “conservatief” heet. Progressieven slaan over van verboden te verbieden naar nagenoeg alles verbieden omdat veiligheid hun nieuwe absolute, heilige waarde is. Conservatieven zijn constanter, terughoudender, van vrijheid door beperking gaan zij naar veiligheid door het beperken van het beperken.

In de overgang tussen de tijdperken wordt het gevoel van vooruitgang geruild voor dat van neergang: het gestage verlies van alles wat van waarde is. Dat gebeurt omdat vooruitgang een relatief begrip is. Vooruitgang in algemene zin bestaat niet. Er kan enkel vooruitgang zijn in termen van wat een bepaald tijdperk of een bepaalde cultuur nastrevenswaardig acht, vrijheid of veiligheid, economische groei of afwezigheid van economische groei, energierijk leven of energiearm leven, homorechten of het vervolgen van homoseksuelen, gelijkheid of ongelijkheid, minder auto's of meer auto's, bredere televisieschermen

of meer aandacht voor het huiswerk van de kinderen... De mogelijkheden zijn haast oneindig, maar als onduidelijk wordt wat men kiest, als een cultuur vergeet waarvoor ze staat, wordt vooruitgang problematisch. Dan duiken steeds meer mensen op die vooruitgang afwijzen of, en dat gebeurt meer, maakt een gevoel van neergang en moedeloosheid zich meester van velen. Dat gevoel heerst ook vandaag en we voelen ons niet bij machte het tij te keren. We beseffen meer dan voorheen dat we rekening moeten houden met de gevolgen van ons handelen op lange termijn, maar weten niet goed hoe we dat kunnen doen. Dat is het thema van het vierde hoofdstuk, "Samen voelen, voorlopig niet".

Het is duidelijk dat we als samenleving geconfronteerd worden met grote uitdagingen. Dat is zo evident dat het inmiddels lachwekkend klinkt om dat zo, zonder franjes, te zeggen: "We worden geconfronteerd met grote uitdagingen." Ik moet lachen terwijl ik dat hier schrijf. We weten dat inmiddels wel. Het hoeft niet nog eens herhaald. We weten ook dat we over de wetenschappelijke, technologische kennis en kunde beschikken om al de grote uitdagingen waarmee we worden geconfronteerd, succesrijk aan te gaan. Wat samenlevingen en gemeenschappen aankunnen, hangt echter niet alleen, misschien zelfs niet in de eerste plaats, af van wat hun leden samen kunnen, maar ook van wat die nog samen voelen.

Daarin is onze samenleving hopeloos verdeeld. De enen hebben behoefte aan sterke binding, met elkaar en over de generaties heen, de anderen vinden dat beklemmend, willen ongebonden individuen zijn. Voor de enen betekent menselijkheid vooruitblikken en zich beperkingen opleggen, emotioneel en materieel, om toekomstig leed te voorkomen. Voor de anderen betekent menselijkheid het volgen van de hevige emoties die worden opgewekt door het leed, bovenal het kinderleed, waarvan we hier en nu getuige zijn. De eersten lezen hun verantwoordelijkheid af van een reeks statistieken, de tweeden van de foto van een kinderlijkje. Voor de enen wordt asiel een probleem als asielzoekers in de straten slapen, voor de anderen als zich in Afrika het nieuws verspreidt dat asiel een migratiekanaal is. Die mensen leven wel samen, binnen de grenzen van eenzelfde land, maar in feite in verschillende werelden. Het zijn verschillende mensen. Hun gevoelens liggen

zo ver uit elkaar, dat zij nog nauwelijks met elkaar kunnen spreken. Wat oprechtheid heet voor de een, is hypocrisie voor de ander. Ja, zelfs wat menselijkheid is voor de een, is onmenselijk voor de ander.

Vandaag, terwijl ik aan deze inleiding werk, lees ik in *De Standaard* (8 september 2022), ja altijd weer *De Standaard* als ik het gevoel heb dat de wereld afdrijft: "(...) voor het eerst in de Britse geschiedenis gaat geen enkele van de vier hoogste ambten (de premier, de ministers van Binnen- en Buitenlandse zaken en Financiën) naar een witte man. Daarmee is het meest progressieve wapenfeit van de regering-Truss mogelijk al achter de rug." Voor deze journalist is het hanteren van een raciaal selectiecriterium een progressief wapenfeit. Voor de meeste mensen in deze samenleving is dat daarentegen een blijk van racisme. Over dat soort verschillen handelt hoofdstuk 4, "Samen voelen... voorlopig niet".

Wat vaak wordt omschreven als een "cultuurstrijd" is in grote mate een strijd tussen gevoeligheden. En terwijl redelijke, maar botsende opvattingen naar gemeenschappelijke grond kunnen zoeken, en verschillende belangen compromissen kunnen sluiten, blijven verschillende gevoeligheden tegenover elkaar staan. Gevoelens zijn zacht, vaak warm, zij komen gemakkelijk, wellen op zonder dat ervoor dient gewerkt zoals voor ideeën en inzichten, maar zij zijn bekrompen, hebben de neiging elkaar uit te sluiten.

De verschillende gevoeligheden komen onder meer concreet tot uiting in de houding ten opzichte van asiel en migratie. Dat is de problematiek die vandaag in de geest van velen rechts van links scheidt, en op die manier de plaats inneemt van de houding ten opzichte van sociaaleconomische kwesties. De columns over het thema migratie vormen hoofdstuk 5 en zijn gegroepeerd onder de titel "Wie zich begrenst, biedt ruimte aan anderen".

Binnen elk thema zijn de columns chronologisch geordend, volgens de datum waarop zij in de krant verschenen. De titels van de columns in de krant werden door de redacteurs van de krant gegeven. Daarom nam ik af en toe de vrijheid ze te veranderen.

Terwijl ik de columns voor deze bundel selecteerde, overleed dichter Remco Campert. Ik ben geen groot poëziefhebber, maar de

woorden van Campert hebben me dikwijls gelukkig gemaakt. Ik heb ze altijd ervaren als een soort licht. Dat bijzondere licht dat de ziel verlicht en licht werpt op de dingen rondom ons. Columns ambiëren dat soort licht te zijn. Zij handelen niet zelden over kleine dingen met grote gevolgen.

*Zoals brede rivieren
met een kleine bron
verscholen in het woud
Zoals een vuurzee
met dezelfde lucifer`
die de sigaret aansteekt*

Remco Campert (1929-2022)

HOOFDSTUK 1

De dubbele vervreemding

Het voordeel van democratie is niet alleen minder onderdrukking, maar ook meer luisterbereidheid en daarom, uiteindelijk, meer vooruitgang, welvaart en welzijn.

Bannonisme: de leugen van de sterkste wordt de waarheid

— 18 februari 2017

Het is niet duidelijk of er zoiets als trumpisme bestaat. De post-moderne president lijkt daarvoor te volatiel. Ideologisch houvast biedt zijn topadviseur, Stephen (Steve) Bannon, in onze media steevast afgeschilderd als racist en fascist. Wat houdt het bannonisme juist in? Op het net vindt men inmiddels voldoende toespraken, interviews en teksten van de man om zich een idee te vormen.

Veel van wat Bannon zegt en schrijft, doet denken aan de Harvard-socioloog Daniel Bell. Die was trotskist in zijn jonge jaren, werd later bestempeld als neoconservatief, een etiket dat hij afwees. Een van zijn meer bekende stellingen is dat het economische succes van het kapitalistische Amerika een hedonistische, individualistische cultuur baarde, die nu net de deugden ondergraaft waarop dat materiële succes steunt. Hij ontwikkelde die stelling in een boek uit 1976, (ironisch) marxistisch getiteld *The Cultural Contradictions of Capitalism*. Bannon vertelt dat op een eigen en toegankelijke manier na: hardwerkende ouders hebben rijke, verwende kinderen gekregen die, eens volwassen en de macht in handen, het kapitalisme om zeep hielpen door een logge welvaartsstaat en een al te omvangrijke overheid te creëren.

Bell vreest voor de toekomst van Amerika omdat de door het protestantisme geïnspireerde deugden van hard werk, soberheid en zelfbeperking vervangen werden door hedonisme. Bij Bannon wordt dat: Amerika gaat ten onder omdat nationalisme, bescheidenheid en patriërchaat werden vervangen door egalitarisme, secularisme, seksuele vrijheid, pluralisme en relativisme. Dat leidt tot het ophemelen van nietsnutten, criminelen en terroristen, ten koste van de hardwerkende middenklasse. Tegen die neergang wil Bannon ten strijde trekken.

Tegen vriendjeskapitalisme

De grondslag van zijn ideologie is een benadering van de samenleving in termen van conflict en macht. De sterkste wint en zijn opinie wordt waarheid. Nieuws moet daarom niet waar zijn, maar bijdragen tot het verwerven van macht. Zijn benadering van de media berust daarop: onbeschaamd liegen en wie tegensprekt beschuldigen van leugens. De uiteindelijke toetssteen van waarheid is immers macht en wat bijdraagt tot macht wordt de waarheid van de overwinnaar. Bannon toont zich hier een rechtlijnige erfgenaam van de sociaal darwinisten en van Nietzsche.

Ten tweede kiest hij sociaal-economisch voor de hardwerkende middenklasse en de arbeiders. Hij doet dat in een taal die aan extreem-links doet denken. Bannon heeft het over de “partij van Davos”, het kluwen van superrijken, technocraten en politici die zich gedragen als een verkozen aristocratie. Een mondiale elite die hij afschildert als inniger verbonden met leden van de elite in andere landen dan met de werkende mensen in eigen land.

Hij gaat hevig tekeer tegen het “vriendjeskapitalisme”, stelt de huidige crisis voor als een gevolg van het onverantwoordelijke gedrag van investeringsbanken en speculanten. Zwaait met een lijst van 43 van hen die volgens hem in de gevangenis horen te zitten. Verwijt die kapitalisten dat zij zich spectaculair verrijken, niet door jobs en bedrijven te creëren maar door jobs en bedrijven te vernielen. Klaagt aan dat, toen de speculatieve zeepbel barstte, de verantwoordelijken de poen pakten en vrijuit gingen, terwijl de macht van de overheid werd misbruikt om de werkende mensen voor de crisis te laten betalen.

Het derde ideologische kernidee van Bannon geeft antwoord op de vraag: hoe kan men het kapitalisme dan wel goed laten werken, jobs en bedrijven laten scheppen? Repressie volstaat daartoe niet. Volgens hem werkt het kapitalisme slechts ten voordele van iedereen als het stevig verankerd is in de waarden en deugden van de joods-christelijke traditie.

Nu zegt zo’n uitdrukking niet meteen wat dat concreet inhoudt. Bannon stelt expliciet dat hij de Amerikaanse vorm van scheiding van

Kerk en Staat niet ongedaan wil maken, dat de Amerikaanse grondwetgevers geïnspireerd waren door de joods-christelijke traditie en dat men daarom de grondwet heel letterlijk moet interpreteren. Daarmee schaart hij zich aan de kant van de conservatieve juristen. Maar, zo blijkt uit talrijke uitspraken van hem, het gaat hem eigenlijk niet om de wijze waarop de joods-christelijke traditie via de verlichting de moderne grondwetten beïnvloedde. Wat hij wil, is christelijk fundamentalisme zoals de Tea Party dat uitdraagt: tegen abortus, tegen rechten voor homoseksuelen, voor het traditionele huwelijk, voor het patriarchaat. Bannon is katholiek en zijn particuliere visie op de joods-christelijke traditie blijkt vrij duidelijk uit zijn omschrijving van de huidige paus als een gevaarlijke socialist.

Bannon stelt Wereldoorlog II trouwens voor als een strijd van het joods-christelijke Westen tegen het atheïsme. De joods-christelijken wonnen toen. Dat zorgde voor een paar decennia vooruitgang en welvaart, maar nu wordt die religieuze verankering van het kapitalisme ondergraven door het oprukkende secularisme in Europa en vooral door de islam.

Het vierde bestanddeel van zijn ideologie betreft de strijd tegen die bedreiging. Men kan proberen haar tegen te gaan door immigratie uit moslimlanden radicaal te beperken. Wat Trump inmiddels probeerde. Dat is men volgens Bannon overigens aan de middenklasse verplicht, want de rijken pleiten voor migratie omdat ze goedkope arbeidskrachten willen, maar het is de middenklasse die opdraait voor de kosten.

In een meer vooruitziend perspectief moeten we ons echter voorbereiden op een brutaal en bloedig conflict. Alles wat we de laatste tweeduizend jaar hebben opgebouwd, dreigt verloren te gaan als we ons niet verzetten tegen de oprukkende islam. Geregeld schrijft Bannon inderdaad alsof een wereldoorlog met de islam onvermijdelijk is ... en alsof pas in zo'n oorlog de echte vitaliteit van de joods-christelijke traditie zich kan manifesteren.

Propagandamachine

Hij wil die ideologie uitdragen. Zij heeft volgens hem mondiale relevantie. Hoewel hij een aantal van die partijen racisme verwijt, beschouwt hij het Franse Front National, het Britse Ukip en andere Europese rechts-populistische bewegingen als een soort Europese Tea Party.

Er zijn nochtans wat verschillen. Le Pen en Wilders werpen zich bijvoorbeeld ook op als verdedigers van de welvaartsstaat, die voor Bannon nauwelijks reden van bestaan heeft. President Trump vroeg meteen om de betaalbare gezondheidszorgwet af te schaffen, wat naar schatting achttien miljoen Amerikanen zonder ziekteverzekering zou laten. Trumps campagne tegen vriendjeskapitalisme en het gedrag van investeringsbanken werd meteen flink tegengesproken door zijn keuze van ministers en het razendsnel versoepelen van de regels waaraan investeringsbanken zich dienen te houden. De visie van Bannon op de joods-christelijke traditie past wonderwel bij de relatie tussen Poetin en de Russisch orthodoxe kerk, maar staat haaks op de ethische opvattingen van de meeste Europese christenen.

Zijn propagandamachine mag echter niet worden onderschat. Blijkbaar wordt her en der in Europa gepoogd filialen van Breitbart

Breitbart omschreef
Bannon ooit als de
Leni Riefenstahl van
de Tea Party.

News op te richten, de site van waaruit Bannon zijn ideologie verspreidde en die de Amerikaanse vrouwen er onder meer van op de hoogte bracht dat ze van contraceptie lelijk worden. De stichter, Andrew Breitbart, omschreef Bannon ooit als de Leni Riefenstahl van de Tea Party. Riefenstahl was de Duitse danseres, actrice, talentrijke cineaste en regisseur die een belangrijke en innoverende rol speelde in de nazipropaganda. Een aantrekkelijke vrouw ook.

In alle opzichten is het gepaster Bannon te vergelijken met haar opdrachtgever, de propaganda- en cultuurminister Joseph Goebbels, misschien wel de slimste en hardnekkigste van de nazi's.